

K OTÁZCE STRUKTURNÍHO A FUNKČNÍHO PŘÍSTUPU PŘI VYMEZOVÁNÍ VĚTNÝCH TYPŮ

Doc. Sgall ve svém diskusním vystoupení na symposiu uvedl, že struktury *Matematiku jsem studoval lehce* a *Matematika se mi studovala lehce*, které považují za dva větné typy, představují z hlediska funkčního typ společný (jeden), protože jsou sémanticky blízké, ba identické. Ve svém zaslaném diskusním příspěvku, který je v tomto sborníku otištěn na str. 167n., uznává, že z hlediska strukturního, tj. při respektování formálních příznaků, to opravdu dva typy jsou. Ale právě o to mi šlo. Klasifikace větných typů naznačená v mém referátě je budována na strukturním hledisku. Funkční aspekt, třebaže ho (zejména v souvislosti s výpovědní realizací větných typů) připomínám, tam jako klasifikační kritérium uplatněn není. Je třeba skutečně zdůraznit to, že sémantická blízkost není ještě relevantní pro typovou totožnost v strukturním aspektu. Lze pro toto tvrzení uvést i jiné příklady. Jsou jistě sémanticky blízké např. konstrukce *Je mi smutno* a *Jsem smutný*, nebo konstrukce *Odešel bez rozloučení* // *Odešel a nerozloučil se* // *Odešel nerozloučiv se* // *Odešel, aniž se rozloučil*, a přesto bychom nemohli tvrdit, že jde o struktury tytéž. Tak jako existuje synonymita v jiných rovinách jazyka, musíme s ní počítat i v rovině syntaktické.

Rozlišování strukturního a funkčního hlediska je opravdu nutné. Domnívám se však, že by nebylo správné ztotožňovat funkci a význam. Významová identita neznamená vždy identitu funkcí. Je jisté, že význam a funkce jsou ve vzájemném vztahu, ale nejsou totožné. Sémantika podmiňuje funkci. Bylo by to možno demonstrovat na příkladech z různých rovin jazyka. Lze obecně sice říci to, že čím jsou dvě konstrukce sémanticky bližší, tím větší jsou předpoklady pro jejich stejné funkční využití, a naopak. Naprosto to však neplatí absolutně. Tak je na příklad zřejmé, že otázky *Máš hlad?* a *Ty máš hlad?* jsou významově takřka totožné, a přesto představují z hlediska funkčního dva zcela rozdílné a výrazné typy. První věta je funkčně „pravá“ otázka, v níž výrazně dominuje záměr mluvčího dovědět se, zda obsah výpovědi platí, nebo neplatí, kdežto druhá věta představuje z funkčního hlediska takovou otázku, v níž mluvčí především vyslovuje podiv nad tím, že něco je jinak, než jak očekával nebo předpokládal. V těchto otázkách tedy nepřevládá záměr něco se dovědět; jsou spíše konstatováním nějaké skutečnosti, která je pro mluvčího neočekávaná, překvapující. Forma otázky je tu především výrazem citu podivu a překvapení, který při tom mluvčí prožívá. Jde tedy o zcela jinou funkci.

Při funkční analýze nelze zapomínat na to, že různé funkční využití sebou často nese sekundární difference formální povahy. Tak např. u vět s funkcí právě

zjišťovací otázky je vcelku libovolné, zda v nich užijeme formy kladné nebo záporné; nijak se tím nemění jejich význam, klad tu není prostředkem tvrzení, jako např. ve větách oznamovacích, a zápor neslouží k popření obsahu věty. Je tomu tak proto, že mluvčí předem neví, zda obsah otázky platí nebo neplatí; právě to se chce dovědět od adresáta. Lze tedy v téže otázce užít jak formy kladné (např. *Máš hlad?*), tak formy záporné (např. *Nemáš hlad?*), aniž se její věcný obsah mění. Můžeme mluvit o neutralizaci kladu a záporu v tomto typu otázek.

V otázkách druhého funkčního typu (*Ty máš hlad?*) nelze klad a zápor navzájem zaměňovat. Zde je užití kladné nebo záporné formy podmíněno významově jako třeba ve větách oznamovacích, a jejich záměnou by se podstatně změnil smysl výpovědi. To vyplývá právě z jejich odlišné funkce: nevyjadřují, zda něco je nebo není, nýbrž vyslovují podiv mluvčího nad tím, že něco je nebo není. Tak např. z otázky *Ty jsi ještě tady?* vyplývá zřetelně to, že mluvčímu je známo, že Y je tady (vždyť s ním mluví!), a otázkou vyslovuje jen podiv nad tímto neočekávaným, překvapujícím faktem. Proto v ní musí být užito formy kladné. Naopak v otázce *Už zase nemáš peníze?* se vyslovuje podiv nad faktem, že Y nemá peníze, a proto je v ní forma záporná.

Různou funkci sémanticky identických konstrukcí bylo by možno doložit mnoha dalšími příklady. Uvedu ještě alespoň jeden, zvláště názorný.

Doplňovací otázka *Kam odjel?* má v kontextu A (X: *Bratr není doma.* Y: *Kam odjel?*) zcela jinou funkci než v kontextu B (Y: *Bratr odjel do Číny.* Y: *Kam odjel?*). V kontextu A jde z hlediska funkce o skutečnou doplňovací otázku, v níž dominuje záměr mluvčího dovědět se to, co je mu ze situace projevu neznámé. V kontextu B má tatáž doplňovací otázka funkci jinou: reaguje totiž zpravidla na nějaké neočekávané, překvapující sdělení a spolu se záměrem ověřit si pravdivost tohoto sdělení proniká v ní vždy silný podiv mluvčího nad tím, že se stalo něco, co neočekával.

V závislosti na těchto dvou zcela rozdílných funkcích diferencuje se doplňovací otázka také formálně. Ve funkci A má typickou stoupavě klesavou konkluzivní kadenci s intonačním centrem na tázacím slově nebo slovese podle míry kontextové závažnosti:

$$\text{Kam odjel?} \parallel \text{Kam odjel?}$$

$$\overset{\cdot}{\text{C}} \bar{\text{x}} \bar{\text{D}} \quad - \quad \overset{\cdot}{\text{C}} \bar{\text{D}}$$

Ve funkci B však takovou intonaci mít nemůže. Je pro ni naopak příznačná antikadence, tedy intonace typická pro otázky zjišťovací, s intonačním centrem závazně umístěným na tázacím slově:

$$\text{X: Bratr odjel do Číny.}$$

$$\text{Y: Kam odjel?} \parallel \text{Kam odjel?}$$

$$\overset{\cdot}{\text{C}} \bar{\text{x}} \quad \overset{\cdot}{\text{C}} \bar{\text{x}} \bar{\text{D}}$$

Podobně nelze podle našeho názoru pokládat za funkčně synonymní, jak to naznačuje P. Sgall¹, konstrukce N₁ -- VF_{pers neref1} -- N₄² -- ADV_{mod1} (*Bratr*

¹ Viz zde str. 168.

studoval matematiku lehce) a $N_1^2 - VF_{\text{pers refl}} - N_3^1 - ADV_{\text{modl}}$ (*Matematika se bratovi studovala lehce*), třebaže jsou to struktury sématicky takřka identické. Beží tu naopak o typy nejen strukturně, ale i funkčně zcela rozdílné. Druhé konstrukce se užívá tam, kde je zapotřebí vyjádřit „dispozici“ činitele k vykonání nějakého děje nebo, jak říká R. Mrázek², jeho „vztah k ději“. O tom výrazně svědčí fakt, že v hojných případech, kdy takové pojetí (odstín) vyjádřit nelze, nemůžeme věty prvního typu ($N_1^1 - VF_{\text{pers nerefl}} - N_4^2 - ADV_{\text{modl}}$) transformovat ve věty typu druhého ($N_1^2 - VF_{\text{pers refl}} - N_3^1 - ADV_{\text{modl}}$), tj. neexistuje prostě možnost vyjádřit se obojím způsobem. Srovnaj: *Bratr studoval matematiku pečlivě, zběžně, narychlo. . .* // * *Matematika se bratovi studovala pečlivě, zběžně, narychlo. . .* Kdyby šlo v uvedených typech skutečně o struktury funkčně synonymní (funkčně totožné), pak bychom museli mít možnost užívat obou konstrukcí i v právě citovaných případech. Jisté omezení by mohlo být nanejvýš jen rázu stylistického.

Z našich poznámek vyplývá, že funkční analýza konstrukcí (větných typů) je nesporně závažnou složkou popisu syntaktické soustavy jazyka. Bez ní si vůbec nelze vážný popis jazyka představit. Zdůrazňujeme však zároveň, že by nebylo správné sémantickou a funkční interpretaci ztotožňovat. Je třeba ovšem ještě dodat, že by se pojetí funkce v jazyce mělo teoreticky objasnit a hlouběji propracovat, neboť zatím je, zdá se, i u tak základního pojmu dost nejasného.

² Р. Мразек, *Модели русских конструкций с возвратной глагольной формой*, Československá rusistika XIV, 1968, 2, str. 102–180.